

**ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՆ ՌԱՖԱՅԵԼ ԼԵՄԿԻՆԻ
«ՎԵՐՋ ՏԱԼ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՅԺՄ» ՀՈՂՎԱԾՈՒՄ**

Բանալի բառեր – Ռաֆայել Լեմկին, Նյուրնբերգ, Հայոց ցեղասպանություն, միջազգային հանցագործություն, ցեղասպանության կոնվենցիա, Օսմանյան կայսրություն

Հրեական ծագմամբ լեհ իրավաբան Ռաֆայել Լեմկինի (1900-1959) հետազոտություններում հատուկ տեղ է զբաղեցնում Հայոց ցեղասպանության թեման: Դրանց մեջ կան բավականին նյութեր, որոնք ցայսօր ուսումնասիրված կամ հրապարակված չեն: Այս առումով ուշագրավ է Լեմկինի գրչին պատկանող «Վերջ տալ ցեղասպանությանն այժմ» (Stop Genocide Now) խորագիրը կրող, յոթ էջանոց հոդվածը: Ի թիվս նրա չհրապարակված բազմաթիվ հոդվածների և նյութերի՝ այն ևս պահվում է Նյու Յորքում գտնվող Ամերիկայի հրեական պատմական ընկերակցության՝ «Ռ. Լեմկինի հավաքածուում»¹: Նրա արխիվային նյութերը հիմնականում պահվում են ձեռագրերի 12 պահոցներում, որոնցից յոթերորդ պահոցի թիվ երրորդ թղթապանակում ամփոփված է վերոնշյալ անտիպ ձեռագիր հոդվածը²:

Ի սկզբանե փաստենք, որ նշված չէ, թե երբ է այն գրվել, սակայն կարելի է ենթադրել, որ Լեմկինն այն հավանաբար թղթին է հանձնել 1947 թ. երկրորդ կեսին, երբ «Ցեղասպանության հանցագործության կանխարգելման և դրա համար պատժի մասին» կոնվենցիայի նախագիծը քննարկման փուլում էր: Սույն հոդվածում ամփոփված դրույթները մենք կքննարկենք Լեմկինի՝ Հայոց ցեղասպանությանը նվիրված հետազոտությունների ծիրում: Նա այստեղ

¹ Guide to the Raphael Lemkin (1900-1959) Collection, P-154 (<http://digifindingaids.cjh.org/?pID=109202>): Նշենք, որ Լեմկինի աշխատությունների մեծ մասը չի հրատարակվել նրա կենդանության օրոք: Այդ մասին տե՛ս **Jacobs S. L.**, The Papers of Raphael Lemkin: A First Look // “Journal of Genocide Research”, 1999, vol. 1, n° 1, p. 105-114: Տե՛ս նաև **Elder T.**, What You see Before Your Eyes: Documenting Raphael Lemkin’s Life by Exploring His Archival Papers, 1900-1959 // “Journal of Genocide Research”, 2005, vol. 7, n° 4, p. 469-499: 2008 թ. «Center for Armenian Remembrance» (CAR) կազմակերպության կողմից «Ռաֆայել Լեմկինի դույն Հայոց ցեղասպանության մասին» գրքում հրատարակվել է Լեմկինի «Հայկական կոտորածների մասին գրքաչափ ձեռագիրը»: Այդ մասին տե՛ս Paphael Lemkin’s Dossier on the Armenian Genocide: Turkish Massacres of Armenians: (Manuscript from Raphael Lemkin’s Collection, American Jewish Historical Society), Center for Armenian Remembrance, Vartkes Yeghianyan, Glendle, 2008, p. 1-100:

² Տե՛ս Raphael Lemkin Collection, P-154, Unpublished Papers, Box 7, folder 3, Stop Genocide Now (<http://digifindingaids.cjh.org/?pID=109202>):

վերլուծում է ցեղասպանությունն իբրև հանցագործություն կանխարգելելու անհրաժեշտությունը և դրա իրագործման համար պատասխանատվության ենթարկելու հետ կապված հիմնահարցերը:

Նախընթաց ցեղասպանությունների շարքում Լեմկինը հատուկ հիշատակում է Հայոց ցեղասպանության մասին՝ նշելով, որ այն միտումնավոր իրականացված քաղաքականության հետևանք էր: Նա մասնավորապես գրում է. «Ավելի քան 10 մլն մարդ զոհվել է վերջին պատերազմի ընթացքում այն պատճառով, որ նրանք պատկանում էին մի ռասայի, կրոնի կամ ազգության, որը հավանության չէր արժանանում մարդասպանի կողմից: Այս հարյուրամյակի սկզբում՝ մինչև Առաջին համաշխարհային պատերազմի ավարտը, միտումնավոր քաղաքականության զոհ դարձան շուրջ մեկ միլիոն հայեր: Համանման ճակատագրի արժանացան նաև քրիստոնյա ասորիներն Իրաքում: Սա ցեղասպանություն է: Պատմությունը լի է ցեղասպանության դեպքերով»¹:

Այնուհետև նա ներկայացնում է ցեղասպանության՝ իբրև միջազգային հանցագործության ճանաչման գործընթացը՝ նշելով, որ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում Ուիլսոն Չերչիլը ցեղասպանությունն անվանում էր «անանուն հանցագործություն», իսկ մարդկային խմբերի ամբողջական կամ մասնակի ոչնչացումը որպես ցեղասպան հանցագործություն ձևակերպվեց Նյուրնբերգի դատավարության մեղադրական եզրակացությունում²:

«Գերմանացի պատերազմական հանցագործները Նյուրնբերգում պատժվեցին երեք տեսակի հանցագործությունների համար՝ զավթողական պատերազմի հանցագործության, պատերազմական, այն է՝ ռազմակալված տարածքներում իրականացված հանցագործությունների, մարդկության դեմ ուղղված հանցագործությունների, որոնք զավթող պետությունն իրականացնում է իր քաղաքացիների դեմ պատերազմի ընթացքում, և որոնք պայմանավորված են պատերազմով»³, - նշում է Լեմկինը: Այնուհետև նա ընդգծում է, որ իրավական տեսանկյունից այս հանցագործությունները կապված են պատերազմի հետ և ոչ մի դեպքում կիրառելի չեն պատերազմում չընդգրկված երկրի համար, իսկ Նյուրնբերգում առաջընթաց է գրանցվել միայն պատերազմական իրավունքի հարստացման ասպարեզում: Սակայն Լեմկինը բավարար չէր համարում Նյուրնբերգյան դատավարությունը⁴, ուստի, նրա

¹ Նույն տեղում, էջ 1:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 2:

³ Նույն տեղում:

⁴ 1947 թ. «Միջազգային իրավունքի ամերիկյան ամսագրում» («American Journal of International Law») Լեմկինն իր մեկ այլ հետազոտությունում այս առիթով նշում է, որ Նյուրնբերգյան դատավարությունը լիակատար աջակցություն է ցուցաբերել ցեղասպանության հայեցակարգին, սակայն միջազգային ռազմական տրիբունալը իր կանոնադրության

կարծիքով, առանցքային էին ցեղասպանության հանցագործության ընդունումն ըստ միջազգային իրավունքի և համապատասխան կոնվենցիայի մշակումը:

1946 թ. դեկտեմբերի 11-ին ՄԱԿ-ն ընդունել էր մի բանաձև, որում ըստ միջազգային իրավունքի՝ ցեղասպանությունը բնորոշվում էր իբրև հանցագործություն, իսկ դրան առնչվող կոնվենցիան առաջադրելու էր ՄԱԿ-ի սոցիալական և տնտեսական խորհուրդը, որը ներկայացվելու էր ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեային՝ ապահովելու պետությունների համագործակցությունն այդ սարսափելի հանցագործությունը պատժելու և կանխարգելելու համար: Սոցիալական և տնտեսական խորհուրդը որոշել էր, որ այդ կոնվենցիան կազմվելու է գլխավոր քարտուղարը՝ քրեական և միջազգային իրավունքի փորձագետների աջակցությամբ: 1947 թ. հունիսին կոնվենցիան¹ արդեն պատրաստ էր, իսկ մեկ ամիս անց այն շրջանառվում էր ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների կառավարություններում²:

Կոնվենցիայի ընդունման անհրաժեշտությունը Լեմկինը պայմանավորում է այն հանգամանքով, որ մարդկային խմբերը պետք է դրվեն միջազգային պաշտպանության տակ, ինչը ցեղասպանությունը կդարձնի միջազգային պատասխանատվության հարց: Նրա բնորոշմամբ՝ «կոնվենցիայի նախագիծը ապահովում է ռասայական, ազգային, կրոնական, լեզվական և քաղաքական խմբերի պաշտպանությունը»³:

Լեմկինը մի շարք մտավախություններ ուներ՝ կապված կոնվենցիայի ընդունման խնդրի հետ: Բանն այն է, որ 1933 թ. Մադրիդում գումարված քրեական իրավունքի հիմնահարցերին նվիրված 5-րդ միջազգային կոնֆերանսի ժամանակ նա, իր աչքի առջև ունենալով Հայոց ցեղասպանության անարգել և անպատիժ իրականացման փաստը, առաջին անգամ առաջարկել էր ստեղծել բազմակողմ կոնվենցիա, սակայն նրա առաջարկը մերժվել էր: Նա փորձում էր ցույց տալ միջազգային կոնվենցիայի ընդունման հրատապությունը և բերում դրա անհրաժեշտության լրացուցիչ փաստարկներ:

Քննարկվող հոդվածում Լեմկինը ցեղասպանության բնույթի և էության մասին ներկայացնում է կարևոր դիտարկումներ. «Ցեղասպանությունը իր բնույթով հանցագործությունների հանցագործություն է, որն ուղղված է

մեջ նեղ մեկնաբանություն է տվել այդ հարցին և որոշել է, որ նախքան պատերազմի բռնկումը տեղի ունեցած գործողությունները պատժելի հանցագործություններ չեն: Տե՛ս **Lemkin R.**, Genocide as a Crime under International Law // “American Journal of International Law”, 1947, vol. 41 (1), p. 147-158, <http://www.preventgenocide.org/lemkin/ASIL1947.htm>):

¹ 1947 թ. ապրիլ-մայիս ամիսներին ֆրանսիացի իրավաբան Դոնադյե դը Վաբրի և ռումինացի իրավական փորձագետ Վեսպասիան Պելայի հետ միասին Ռ. Լեմկինը մասնակցել է Ցեղասպանության կոնվենցիայի նախագծի մշակմանը:

² Տե՛ս Raphael Lemkin Collection, P-154, Unpublished Papers, Box 7, folder 3, Stop Genocide Now (<http://digifindingaids.cjh.org/?pID=109202>):

³ Նույն տեղում, էջ 4:

քաղաքակրթության հիմքերի և ժողովուրդների ընտանիքի շահերի դեմ: Այն խախտում է մեր քաղաքակրթության հիմնական սկզբունքը, թե կյանքը սուրբ է: Մի ամբողջ մարդկային խմբի ոչնչացումը մարդկային հասարակության մեջ առաջացնում է վակուում, քանի որ հետագայում ոչնչացված խմբերի կողմից ո՛չ մշակութային և ո՛չ տնտեսական կամ որևէ այլ ներդրումներ չեն կարող լինել»¹: Լեմկինը փորձում է ներկայացնել, որ մարդկանց որոշակի խմբի ոչնչացումը մարդկությանը զրկում է տարբեր ոլորտներում նրա ձեռքբերումներից օգտվելու հնարավորությունից:

Տնտեսական ոլորտի առումով նա բերում է Օսմանյան կայսրության հայ բնակչության և Զմյուռնիայի (Իզմիրի) հույների ոչնչացման օրինակը. «Հարկ է հիշել, որ Օսմանյան կայսրությունում հայերի և Զմյուռնիայի հույների ոչնչացումը Մերձավոր Արևելքի հետ առևտրի անկման պատճառ դարձավ: Մա ապացուցում են ամերիկյան հյուպատոսական զեկուցագրերը»²:

Լեմկինը կարևորում է պահը բաց չթողնելու և ցեղասպանության կանխարգելման ու պատժի համար համապատասխան մեխանիզմի ընդունման անհետաձգելիության հարցը, այն հիմնավորում Հայոց ցեղասպանությունն իրականացրած անձանց անպատժելիության հանգամանքով: «Գործողության հոգեբանական ժամանակը չպետք է բաց թողնվի, – գրում է նա: – Անրի Բերգսոնը³ հավատում էր, որ մարդիկ օժտված են մոռացության գեղձերով, և այժմ աշխարհի բարկությունը սկսել է մարել: Թուրքիայում հայերին կոտորելուց հետո՝ պատժելուն առնչվող նրանց (հայ ժողովրդին բնաջնջողներին – Ն. Պ.) տրված խոստումներն Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո շուտով մոռացվեցին: Մենք չպետք է թույլ տանք մոռացությունը»⁴:

Հողվածը Լեմկինն ավարտում է հետևյալ հարցադրմամբ. «Ինչպե՞ս կարող է ՄԱԿ-ը գոյատևել, եթե նրա բաղկացուցիչ մասերին թույլատրվի բնաջնջել միմյանց»⁵:

«Ցեղասպանության հանցագործության կանխարգելման և դրա համար պատժի մասին» միջազգային կոնվենցիայի ընդունման անհրաժեշտությունը Լեմկինը պայմանավորում է պատմության ընթացքում ցեղասպանության հանցագործության անարգել իրագործմամբ և որպես XX դարի առաջին կեսին իրականացված դաժան ցեղասպանության օրինակ ներկայացնում է Հայոց ցեղասպանությունը: Նա փաստում է, որ միջազգային հանրությունն այն ժամանակ հետամուտ չեղավ հասնելու դրա պատասխանատուներին պատժելուն առնչվող խոստումների իրականացմանը, ուստի դա չի նշանա-

¹ Նույն տեղում:

² Նույն տեղում, էջ 4-5:

³ Անրի Բերգսոն (1859-1941) – ֆրանսիացի փիլիսոփա, ինդիվիդուալիզմի և կյանքի փիլիսոփայության ներկայացուցիչ:

⁴ Նույն տեղում, էջ 6:

⁵ Նույն տեղում, էջ 7:

կում, որ կարելի է մոռանալ այդ մասին: Այլ կերպ ասած, նրա համոզմամբ՝ Հայոց ցեղասպանության և ընդհանրապես ցեղասպանությունների իրագործումը չպետք է թողնել անպատիժ:

Нарек Погосян – *Тема Геноцида армян в статье Рафаэля Лемкина «Остановить геноцид сейчас»*

В статье проанализирована статья Рафаэля Лемкина «Остановить геноцид сейчас» (Stop Genocide Now), в которой он излагает свои мысли по вопросам предотвращения геноцида и призыва к ответственности за его осуществление, в ряду проведенных геноцидов Лемкин отмечает и Армянский геноцид. Лемкин придает важное значение необходимости принятия Международной конвенции о предотвращении геноцида и наказания за его осуществление. На примере Геноцида армян он доказывает, что это преступление не должно остаться безнаказанным.

Narek Poghosyan – *The issue of the Armenian Genocide in Raphael Lemkin's "Stop Genocide Now"*

The article analyzes Raphael Lemkin's article "Stop Genocide Now" in which the author pointed out his views on the issues of prevention of genocide and holding accountable for the crime of genocide, in particular mentioning the Armenian Genocide. Lemkin highlighted the need for the adoption of the International Convention on the Prevention and Punishment of Genocide. On the example of the Armenian Genocide he proved that the crime should not be left unpunished.